

A juhtartás népi jogszabályai Bálványosváralján

I. Minden jószágért tartásnak három előfeltétele van: megfelelő mennyiségű legelő, jószág és a két tényezőt rendszeresen aránybaállító embercsoport. Csak nagyobb gazdaságok űzhetnek a maguk portáján önálló állattenyésztést; a legtöbb erdélyi gazda azonban még a mai napig is közösségben folytatja tartásukat. A közös állattartás erőt és tökélet jelent; ez a tőke nem lenne olyan biztos, ha valamennyi gazda önállóan, csak a maga jószágait és legelőjét hasznosítaná. Az eszmeileg, vagy néha tulajdonjogilag is széttagolt területek, felesleges földek, hármashatárnál a pihenő ugarok közössé válnak és ezzel megteremtik az állattartás első feltételét. De a jószágok ideiglenes közös pásztorkodása mellett is gazdasági érdekek szólnak: egy-egy gazda feleslegesnek tartja, hogy 4–5 darab állata mellé önálló felügyelő és számadó pásztort fogadjon, mert ezzel erősen megnövekednének kiadásai. Hogy a magángazdaságok az ilyen Közös tartás közben mégis igazságos nyereséghez jussanak, s a legelő és a jószágviszonyok arányban is legyenek egymással, bizonyos szokásoknak kell kialakulniuk, amelyek érvényesülését szervezet, társaság biztosítja. Amit a legelő, jószágok és a közös termelés elosztási kulcsa felől a közös gazdálkodásban résztvevők határoznak, az az érvényes jog a maguk kis közösségén belül, amely a területileg sokkal kiterjesztőbb jellegű forrásból származó joggal (pl. törvénnyel) szemben is érvényesül, de szabályainak nagyobb tömege már inkább kiegészíti, mint lerontja a törvényeket.

Feladatunkat ez az elgondolás határozta meg. A kolozsvári diákok faluvizsgáló tevékenysége módot adott arra, hogy elméleti feltevésünk fehér lapjait a valóság adataival töltsük ki. Egy eldugott mezőségi magyar községben, Bálványosváralján végzett vizsgálódásaink egy eddig kevésbé ismert, a föld megművelésével szoros kapcsolatot tartó juhtartás íratlan, szokásjogi szabályait tárták fel.*

II. Bálványosváralján a juhokat egész télen a ház közelében tartják mogyoró- vagy gyertyánfából összetákolt, szalmafedelű, kúpalakú *kotyecben*, sok helyen pedig lészákból összeállított egyszerű *telelő-istrunghában*. Május tizedike körül azonban felkerülnek a legelőre és e mozzanattal közössé válik a falu juhtartása. Az emberek úgy mondják, hogy a „juhok felkerülnek az *isztinához*“, megkezdődik az „isztinázás“; e kifejezésekbe azt is beleértik, hogy most már nem az ő gond-

* E tanulmány a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége rendezésében DR. VENCZEL JÓZSEF intézeti tanár irányítása alatt 1941. júliusa óta Bálványosváralján (Szolnok-Doboka m.) végzett falukutató munka eredményeinek egyik részlete.

juk többé a juhtartás, hanem a közösségé. Az isztina tulajdonképpen a pásztorok szállása és a tej feldolgozásának színhelye.

Május tizedikét azonban időrendben még rendkívül fontos munkálatok előzik meg. Felmerülnek olyan problémák, amelyeknek megoldása lényegesen befolyásolja egész állattenyésztésüket. Honnan szereznek legelőt? Kikre bízák jószágaik egész nyári legeltetését? Hogyan lesz több hasznuk tejben, sajtban, gyapjában, trágyában az év folyamán? A falu felelős vezetőinek nem kis gondot okoz az ilyen nehézségek megoldása, bár igyekeznek tökéletesen az előző évi rendszerekhez igazodni. Közben figyelniök kell arra is, hogy ez a megoldás ne kerüljön szembe az állami joggal, különösen pedig a falu hagyományával.

A legelő létesítése meglehetősen súlyos feladat, mert Vár-alján már tagosítottak, s ennek következtében megszűnt a régi háromfordulós gazdálkodás ugar-területe, vagyis pihenő része. A tagosítás-kor ezt az elég jól termő mezőségi földet annyira kiosztották a lakosság között, hogy közlegelő céljaira egy holdat sem hagytak meg. A román agrárreform beleszólt ugyan a falu életébe és nagy darab legelőt szakított ki a szántókból, de ezen csak a marhák és a disznók járnak. A helyzet megismeréséhez igyekszünk röviden vázolni az erdélyi legelők történetét.

A legelők nélkül maradt falvak századvégi jogalkotásunk termékei. A liberális korszak mindinkább igyekezett az egyéni tulajdonok kiépítését előmozdítani. Ez a folyamat megkezdődött már 1848 előtt is. Tudjuk, hogy a jobbágyvilágban csak a nemeseknek, vagy megváltott személyeknek volt tulajdonjoguk a földre; a jobbágyság földje és legelője úrbéri jogszabályok szerint csak használatra szakadt ki a földesúrból. Tehát kétfajta föld alkotta a földesúr birtokát: a saját majorsági földje és az úrbéri földek. Ezek helyzete és mennyisége azonban változó volt. A humánus szellemben megszülető XVIII. századi úrbéri szabályzatok hosszú sora lassan úgy sietett állandóvá tenni az úrbéri földeket, hogy kihalította őket a földesúr magánföldjéből. A legelők kihalítása Erdélyben a XIX. század közepéig késve, csak 1847-ben kezdődött meg, de a „cousus“ még húsz év múlva sem szűnt meg teljesen, mert egyik 1871. évi törvényünk (LIII. tc.) most már kötelezően rendelte el az elkülönítést. A legelők kiszakítása egy tagban történt és parasztságunk nagy része a mai napig is ugyanabban az állapotban használja; a legelőket nem parcellázták ki, mert azzal csökkent volna a használati értékük. De törvényhozásunk a gazdasági szabadság elgondolása szerint már az említett 1871. évi törvényben is lehetőséget adott arra, hogy a legeltetési jog fejében szerzett legelőkben a közösséget a falusi birtokosság egymás között megszüntesse. A nemesi legelő-közösségek mintájára parasztságunk a legtöbb helyen szintén megszüntette a közös legelőket és sok falu ilyenformán közös legelő nélkül maradt. Jogalkotóink nem vették észre, hogy Erdélyben, az állattenyésztés igen alkalmas földjén a legelő nem annyit jelent, mint például az Alföldön, ahol inkább a földművelésen van a hangsúly, hanem sokkal többet; Erdélyben e törvények hatása alatt a mezőgazdálkodás alapját tevő közös legelők szintén széteszlottak és az állattenyésztés jelentő-

sege egynegyedére csökkent. A XX. század elején már jogfejlesztőink is belátták tévedésüket és főrvényes úton siettek megakadályozni a további bomlást (1908:VII. tc.), majd az állattenyésztéssel foglalkozó embercsoportok közös hitelellátása érdekében a legelőtársulatokat jogi személyeknek minősítették (l. az 1913: X. tc.-t végrehajtó 7000/1914. F. M. rendeletet). De a teljes önállósulás vágya lehatott ekkorra földműves népünk nagy részéhez és a tagosítást használták fel a közös legelők megszüntetésére. Az 1905-ben befejezett tagosításkor a váralji közös legelőket is szántóvá alakították át. Az immár Erdélyre is két éve kiterjesztett magyar jog szembefordult a liberális jogalkotás hibáival és előmozdítja a községi legelők alakítását (34.700/1935. I. M. rendelet 12. szakasza), de tényleges hatása még nem érezhető.

A váralji lakosság juhtartását ilyenformán az egyes gazdák pihenő földjének észszerű felhasználására alapíthatja. Ezek a földek szanaszét fekszenek a falu határában, mert az egyik gazda itt, a másik a tájék ellenkező részében pihenteti földjét. Az egész legeltetés lebonyolítására az ú. n. *isztinásgazdák* vállalkoznak; ezeknek első feladatuk, hogy az érdekelt gazdákkal tárgyalásokat folytassanak pihenő földjeik hasznobérbe vételére. A legelők többsége természetesen saját földjeikből „áll“ össze, és csak az egyes tagok közötti összefüggések megteremtése érdekében fordulnak kívülálló gazdákhöz is, akiket különböző módon arra bírnak rá, hogy abban a termelési időszakban szintén ott hagyjanak ugart, ahol már nagyobb, összefüggő területrészből legelő kezd kialakulni. A két nagyobb legelőtag közé került parcellaföldet mindenképpen igyekeznek megszerezni, mert veszélyes lenne a jószágok áthajtása a termőföldek között. Az ilyen nyíletterület legegyszerűbb megszerzési módja a *csere*. Az isztinásgazdák a magukéból ajánlanak fel a terület helyett a falu másik felében hasonló minőségű földet. Az élelmesebb gazdák sokszor keresni is akarnak az ilyen ügyleteken és bérbeadják a földjüket, amikor ú. n. *árendapénzt* kapnak. A bérbevétel másik módja szerint a bért természetben rójják le, mégpedig úgy, hogy megállapodnak a föld trágyázásában. K. gazda hasznobérbe adja a földjét I. isztinásgazdának a nyár folyamára és kiköti, hogy hány napig kívánja az isztrungát a földjén tartani. Tudni kell ehhez, hogy az isztrunga a jószágok éjszakai pihenője s a juhok pihenésük közben dús trágyát hagynak maguk után. A trágya pedig nagy kincse a gazdálkodónak, többet ér, mint a pénz, mert magas összegért sem lehet kapni. A betársulás úgy is elkövetkezhetik, hogy földet és jószágot együtt hoznak az isztinához; ilyenkor a gazdák a legelőért nem fizetnek, mert három juhot felhajthatnak a legelőre, ha egy hold földet kapcsolnak a közös területhez.

Két-három isztinásgazda a szükséghez mérten néha 80—100 hold földet is össze szokott hozni. 1941-ben pl. V. S. és S. I. „állottak“ egy isztinát a Bátöny-utcában. A szükséges föld mennyiségének kiszámításakor a következő módon gondolkoztak: egy hold legelőre kb. 3—4 juhot számíthatnak; ha kettőjüknek 80 hold földjük van, erre 250—300 juhot engedhetnek. Megtörténik, hogy sokkal több jószágra van kilátásuk; ekkor még toldanak hozzá. A hasznobérletet mindegyik gazda

külön-külön köti meg és készen hozza magával. Nem egy esetben az egész legelőt egy gazda adta, rendes körülmények között azonban mindig 4—5 gazda.

Az isztinásgazdák egymás közötti viszonyában is merülhetnek fel jogi szabályozást kívánó kérdések: az egyik ugyanis több bérelt földdel társul be, mint a másik, tehát ennek valamilyen előnyét is szeretné látni. A szokás szerint a bemérés, a juhok számbavétele és minden más ünnepelesebb mozzanat annak a gazdának a földjén zajlik le, aki több legelőt hozott magával. Fenti példánkban V. S.-nak volt több földje a legelőben, s ezért az ő tagjában kezdtek meg a legeltetést; 14 hétig az ő földjében „isztináztak“, s csak azután hajtottak a S. I.-éra, ahol az idő további részében legeltettek.

III. A bemérés napjának délelőttjén újból összegyűlnek a gazdák. Ezekben az órákban alakulnak ki egy nyárára az isztinák: ekkor mondják be a legelőre kerülő juhok végleges számát, s az isztinázó gazdák beszámolnak a legelőről, majd közlik társaikkal a legeltetés költségeit. A nap délelőttjén fogadják meg közösen, de az isztinásgazdák ajánlatára a pásztorokat: a bácsot és a pakulárt is. A legelő díját fűpénznek nevezik és az isztinásgazdák úgy számítják ki, hogy összeadják a földek kibérelésével keletkezett összes költségeket (árrenda-pénz, szerződési díjak) és elosztják az isztinához bejegyzett juhok számával. Ezeket a gazdákat nem vezeti nyereszkeségi hajlandóság, mert földjük gazdag trágyázása elég búsás haszon; ezért csak arra törek-szenek, hogy befektetések megtérüljenek. 1941-ben a fűpénz juhon-ként 2.20, 1942-ben pedig 3 pengő volt. A legeltetési díj másik felét a pásztorlás költségei alkotják. Ezt a pakulár és a bács díjazása szabja meg, s attól függ, hogy hogyan állapodnak meg velük a gazdák. Fize-tésüket pénzüsszegben kiszámítják és szintén elosztják a bemérésre ke-rülő juhok számával (1941-ben juhonként 1.10, 1942-ben 2 pengő volt.). Ilyenkor csak abban az esetben tudnak az isztinázók bőségesebb nyere-ségre szert tenni, ha a bérelt legelő lényegesebb részét sajátjukból sze-rezték össze.

A bemérés napján állapodnak meg abban is, hogy melyik gazdá-nak hány lészát kell adnia a legeltetéshez. A fűpénz és a pásztordíj mellett a lészaadás minden egyes gazdának köteleessége. A lésza 4.1 m hosszú, és 1.3 m széles, téglalapalakú, vékony fadeszkákból összetákol-t kerítés, amelyből egy isztrunga felépítéséhez kb. 40—50 darab szüksé-ges. Az *isztrunga* célját tekintve a juhok éjtszakai pihenésére szolgáló elkerített hely, mely szintén téglalakú és kb. 20×25 négyzetméter nagy-ságú. A lészák adásában is alakult már ki általános szabály: minden hetedik juh után jár belőlük egy darab, a nyolcadik után már kettő. A legtöbb váralji isztinánál ez a szokás ismeretes, néhányánál azonban nem a juhok száma irányadó, hanem tej után kötelezik a gazdákat bi-zonyos mennyiségű lésza szolgáltatására, de az arány ilyenkor is szinte ugyanaz marad.

Az isztinásgazdák köteleességeinek meghatározására is sor kerül. A közös juhtartás létrehozó gazdái jószágaik után szintén lerójják az „adókat“, sőt nekik kell a juhok részére és az orda kifözé-

séhez sót is szerezniök, az isztinák részére tűzrevaló fát szállítaniök és sokszor még az oltót is megvásárolniök. Ez utóbbi rendes körülmények között a bács kötelessége lenne, ha azonban kicsi a fizetése, az isztinázókra hárítja át. Szokás szerint a sóért és fáért az isztinatulajdonosok a közös tejből minden héten kapnak egy külön fejest is.

A bács a tej feldolgozását végzi, a pakulár pedig a túrma őrzésével vesződik. A túrma az egyes isztinához bemért juhok tömegét jelenti, amelyben az állatok száma régebben 5—600 is volt, most pedig 3—400. Benne csak juhok vannak, mert a berbéceket nem engedik a közös legelőkre. Az isztinázásra olyan férfiak vállalkoznak, akik fizikai elestettségük miatt a földművelő munkából kiestek, a juhokkal azonban még el tudnak bajlódni. Különösen nagy óvatossággal járnak el a számadó pakulár megfogadásakor; a gazdák még biztosítékot is szeretnek a kezükben érezni, mert megtörténik, hogy eltűnik a jószágok közül és csak a vagyonos pakuláron lehet behajtani a hiányokat. Régen a községházán őrizték a biztosítékot (pénzt vagy egyéb értéktárgyakat), de mivel így nem kaptak embereket, ma már a „megbízhatósággal“ is eléggé biztosítva érzik magukat. Ez azt jelenti, hogy a jelentkezőnek legyen háza és földje, s ismerjék a faluban. Ezek mellett biztosítéknak jöhet számításba az is, ha a vállalkozónak népes családjá van, mert nagyobb ekkor a segítségé és biztosabb az őrzés. Újabban egyszerűen úgy oldják meg a biztosíték kérdését, hogy a pakulárnak is megfelelő számú jószágot kell tartania és azokból vonják le a hiányokat.

A pakulárság nincs szigorúan korhoz kötve. A bács csak hosszabb gyakorlati évek után sajátíthatja el mesterségét, lesheti el a technikai fogásokat (kb. 40 éves korában alkalmas az ember rá), de pakulárságra 18. életéve után már mindenki alkalmassá válik.

Kolompok nélkül azonban nem fogadnak fel pakulárt. A falusiak gyönyörködni akarnak túrmájuk hangjában és a pásztornak ezért némely állat nyakába kolompot kell tennie. Felfogásuk szerint a kolompok különbé teszik a túrmát a csúrhénél, a disznók tömegénél. A juhászok előre kapják a járandóságaikat is, míg a kanászok mindenkor utólagosan jutnak hozzá. A társadalmi életben is magasabbrendűnek ítélik a pásztorokat, mint a kanászokat.

Bács és pakulár csak falubeli lehet, segítőkük: a csóring azonban már idegenből is jöhet, mert vele úgyis „mindig kitólnak“.

A csóring a juhászság mesterségének legelején áll, ő különösen a jószágok terelésében, összetartásában, fejésében és a kisebb isztinakörűli munkákban segédkezik. Már fiatalon, sokszor 5—6 éves korában kikerül az ilyen gyerek a hegyi legelőre és a bölcs szülői tanítgatások helyett a szigorú pakulárok kezei alatt nevelkedik, az ő szájukból sajátítva el az összes tudnivalókat, amelyek egykor mestersége jelesei közé sorolják. A csóring tehetségéhez mérten igyekszik megoldani a rábízott feladatokat, helytállani nehéz szerepében és úgy 15—17 éves kora felé már a pakulár nyugodtan rábízhatja az egész túrma gondjait. Régen az isztinásgazda fogadta a csóringot és a pakulár csak hat hét után vette magához.

Sok veszekedésre nyújt alkalmat a jószágartó gazdák és a pász-

torlásra vállalkozók között az utóbbiak *járandóságainak* megállapítása, mert bőséges esztendőben igen magasra szöknek a munkabérek, a következő szűk esztendőben viszont a gazdák nem tudnak már annyit adni, még ha a pásztorok hivatkoznak is az elmúlt év bérére. A bács, pakulár és csóring bére az egyik évben (1941) 300 pengő volt. E pénzüsszegen felül övék minden fejési forduló tizenegyedik teje is, amit dézsmatejnek neveznek és úgy osztanak meg maguk között, hogy egyszer a bácsé, máskor pedig a pakuláré lesz, illetőleg az utóbbi rész minden második alkalommal a csóringnak kerül. Két fejési rend elteltével, kb. négy hét után újból az övék egy egész napi fejés, mégpedig a legbővebb reggeli fejés a csóringé, a déli a bácsé, az esteli pedig a pakuláré. Hogy lábbelijüket a sok járkálás után újraszíjaztathassák (ma talpaltathassák!), szintén kapnak egy-egy tejet, az ú. n. *bocskortejet*. Járandóságaik pénzértékre (1941) átszámítva ilyen módon igen jelentős összegre növekednek: a bácsé 200 pengő felé jár, a pakuláré 170—180 pengő, a csóringé is többnyire meghaladja a 60 pengőt. A falusi viszonylatban igen magas bért táplálkozásra sem kell elkölteniök, mert szokás szerint amelyik gazda a fejési fordulóban soron következik, köteles elegendő táplálékot is felküldeni az isztinához a juhászok részére. De megengedik azt is nekik, hogy az isztina melletti kotyeczben sertéseket neveljenek a sajt után maradó savó egy részével; ezek a jószágok öszire tekintélyes tőkéhez juttatják gazdáikat.

Ha a csóring a bács, vagy a pakulár rokona, esetleg a fia, bére is magasabb. Az egyik pakulár fiának ezeket adta: 17 pengő készpénzt, egy pár bocskort, dézsmatejet, melyet *pünkösztitejnek* neveznek (ez az ünnep harmadnapján járt neki és egy sajtból állott az ordájával), 2 inget, váltógatyát, 1 puszlikkabátot, szalmakalapot és egy meleg téli sapkát. Ez pénzben mérlegelve a hetven pengőt is meghaladta.

A népi szabályok szerint csóring akár lány is lehet, de a jövője igen bizonytalan, mert bácsnak és pakulárnak csak férfit fogadnak fel.

A juhtartó gazdától járó szolgáltatások után ismerjük meg a pásztorok kötelességeit is. Ősi rend szerint mindhármójuk már reggel 4 órakor talpon van a jószágokkal, és úgy hét óra felé fejéshez hajtanak. Utána kb. 11 óráig újból legeltetnek, később dél felé fejnek, majd rövid pihenővel este hét óráig legeltetnek. Augusztus közepétől már csak este és reggel fejnek, mert az őszi időjárás hatása alatt a legelő leromlik és az állatok tejadóképesége is csökken. Május tizedikétől számítva 22 héten keresztül tart a közös juhtartás, s a kihányással szűnik meg, amikor a tulajdonosok újból megkapják jószágait. A kihányás október 10-én történik.

A legsúlyosabb felelősség a bácsra nehezedik; munkaköre két ágra bomlik szét: 1. a tej feldolgozására és 2. a talaj okszerű megtrágyázására, az ú. n. *ganéjozásra* vagy *ganéjzásra*.

A fejés menetét a bács irányítja. Ketten fejnek a pakulárral, a csóring pedig a jószágot hajtja a *fejőisztrungához*. A bács feladata ezenfelül még az is, hogy a kifejt tejből sajtot készítsen, mert a gazdák nem a tejet viszik haza, hanem a kész sajtot és a savóját. Saját költségén *ójtót* vásárol, megaltatja a tejet és sajtá préseli, majd pedig

kb. egy hétig érni hagyja. A kész sajtokra előállításuk sorrendjében számot ír, hogy a kiosztásban is rend legyen és a gazdák érett sajtot kapjanak kézhez. Fejésnél legfontosabb eszköze a fából készült fejőedény: a *galáta*, melyből egy isztinához három is szükséges; egyet közülük az isztinásgazdák adnak közösen, a többit pedig a két juhász. A tej feldolgozásához nélkülözhetetlen szerszámok többnyire hozzátartoznak a bács készletéhez, amint a kolompok is a pakulárkésztség tartozékát alkotják. A *krinta* valamilyen vadfából kifaragott háromlábú állvány, amelyben az *órdát* (felfőzött, alvadt tej) préselik meg és a *tétörövel* az alvadékot szétnyomkodják. *Kávának* a sajtformalás eszközét nevezik, a bükkfából készült *sajtoló* pedig a káva tetejére illesztve a sajt végső alakjának megadásában játszik szerepet. A krintából kifolyó felesleges savót egy lyukon a fenyőfából faragott *deberkébe* csorgatják. A tejet már előzőleg *üstön* forralják fel; ezt az egyik gazda szokta felajánlani erre a célra, és ezért a júniusi fejések közül három egymásra következő utalnak ki a részére.

A bácsnak a fejéssel egyenlő értékű munkája az isztrunga forgatása, amellyel a ganéjozás jár. Bár az isztrungának a továbbvitele két éjtszaka után annak az isztinásgazdának lenne a kötelessége, akinek a földjén a jószágok járnak, ő ezt a munkát néhány pakk dohányért a bácsra hárítja át. Amíg a pakulár legettet, a bács isztina körüli munkája végeztével nagyon ráér a forgatásra, amin természetesen az egész váralji juhtartás nyári haszna nyugszik. Valóságos mesteri talajjelőkészítő munkát kell végeznie. Ha valahol gyengébbnek látszik a föld, fel kell javítani az által, hogy a rendes két éjjeli pihenés helyett 3–4 éjtszaka folyamán is egy helyben marad a túrmával. Ahol pedig elég kövér a talaj, rövidebb ideig tartja az isztrungát. A gazdák ebben a munkájában megfelelő szabadságot biztosítanak részére, azonban az időhöz bizonyos mértékig mégis hozzákötik, mert csak meghatározott időtartamig maradhat egy falurészen. Említettük, hogy az isztrungát csak az isztinázó gazdák földjére teheti (vagy a velük történt megállapodás szerint máséra is, de elsősorban az övékre), akik tekintélyes gazdák. Ebből az következik, hogy a zsellérlakosság földje teljesen kimarad a megfelelő trágyázás alól, legfeljebb a legeltetés közben elhullajtott állati termékekből jut a földjükre, ami pedig igen gyenge trágyázást jelent a mezőségi területeken, ahol a föld már évszázadok óta arról nevezetes, hogy csak igen jelentékeny és állandó javítás útján lehet termőképességét megtartani.¹ A tagosítás előtt az ugar egész területét járták a jószágok. A hármassforduló rendszerében akkor kétségtelenül magasabb közösségi érzés nyilvánult meg a lakosság körében, mert a földet bemérés után közösen kezelték. Aki a legeltetési költségeket megfizette, bemérhette juhait akármelyik isztinához. Ha abban az évben pihenő földje volt, arra szintén jártak a juhok és egyenletesen trágyázták. A föld minőségében rejlő egyenlőtlenségeket megszüntetni volt a bács feladata az isztrunga forgatásának technikájával a földtulajdonos

¹ Szolnok-Doboka vármegye monographiája II, 130.; itt közölnek egy 1750-ből származó s a megyei levéltárban őrzött összeírást, mely a föld terméketlenségéről panaszkodik.

juh-arányszámától függetlenül. A bács csak az isztinásgazdák bizalmas embere lehet, a pakulár választásába nem is szólnak bele, a bácséba azonban annál inkább, hiszen súlyos érdekeik fűződnek hozzá.

A bács mellett a pakulár szerepe is lényeges és a számadás miatt felelősségteljes. Egy 2—3 méter hosszú és csak néhány centiméter széles rúd, a *rovásfa* egyik oldalára írja, *rójja fel* a bemért állatok számát és a gazdájuk nevét, a fa másik oldalán pedig a bemérési tej mennyiségét láthatjuk. Az írás balról halad jobb felé. A pakulár ezt csak a maga részére használja, mert a számadáshoz szükséges ellenőrző feljegyzés a gazdák kalendáriumában található; az egy isztinához tartozó összes jószágok és gazdák számadatai egyesítve a részükre eső tejmennyiség feltüntetésével pedig az isztináló gazdák lakásán juthat a kezünkbe. A pakulárnak jól kell ismernie egyenkint a rábizott állatokat. Mikor a juhek felkerülnek az isztinához, gazdájuk már jó előre elkülöníti valamilyen látható módon a többi állattól. Többnyire a *kocsorukba* szoktak valamilyen látható jelet vágni, ami minden családnál más. Ezek a jelek igen gazdag változatokban fordulnak elő a régi családi hagyományok és a gazdák egyéni fantáziája szerint: kör, félkör, párhuzamos vonalok, egyéb bevágások a fül megfelelő részein, drótkarikák, stb. Ha vihar vagy egyéb esemény szétugrasztja a túrmákat s idegen állatok kerülnek a jószágok közé, a pakulár szól az összes isztinának és ingyen kiadja nekik a talált juhokat.

Betegség és vészek sokszor megtizedelik az állatokat. Ezek miatt azonban a juhek gazdája sohasem vonja felelősségre a pakulárt, mert tudja, hogy elpusztulásukról ilyen körülmények miatt nem tehet. A kimúló jószágot még életben leölik, hogy húsát emberi használatra alkalmas állapotban mentsék meg, bőrüket lenyúzzák és vele számolnak el a gazdájának.

IV. A tulajdonképeni *bemérés* a délelőtti előkészítő események után május tizedikén történik meg. A váralji lakosság jogérzete szerint ez jelentős időpont, mert annak eldöntésére hivatott, hogy a közösbbe kerülő túrma tejtermeléséből az egyes tulajdonosok milyen arány szerint részesülnek. Ez az arány elméletileg a *bemérési tej* mennyisége, de ekkor konkrétizálják az egyesekre is. Ünnepeyes nap részükre és nem mindennapi külsőségekkel ülik meg. A gazdák már előző délután felhajtották jószágaikat az isztina köré és ekkor már a közösből legeltethették. De úgy is történik, hogy egy gazda már a bemérés előtt néhány héttel maga legelteti az összes juhokat a földje trágyázása reményében. A régi gondolkodásúak között az a babona járja, hogy csak akkor lesz szerencsájük a juhokkal, ha maga a gazda legelteti őket a bemérés előtt. A bemérés kezdetén az isztinásgazdák sorbaveszik a jelenlévő gazdákat és jószágaik számával együtt feljegyzik őket. A gazdák azután kis gödörbe állítják a fejőket és ki ki hozzá fog juhai megfejéséhez, de előbb még az isztinásgazdák kellő gonddal sorba nézik a fejőket, nehogy a szorgalmas cselédek közül valaki már előzőleg vizet öntsön beléjük, amivel egyesek jogosulatlan előnyhöz jutnának. Majd jelt adnak a fejésre. A gazdák igyekeznek minden csepp tejet lelkiismeretesen kifejteni, mert az egyéni arány szempontjából értéket jelent.

Sok előnnyel járna a sajt kiosztásánál, ha két vagy több gazda együtt mérné be jószágait és egy galatába fejnék a tejet. A szokásjog módot is nyújt erre, de csak abban az esetben mérhetnek be közösen, ha a jószágaik közösen is teleltek, mert pl. ha olyan két gazda állna össze, akiknek 3—3 juhuk tejel az isztinánál, akkor együtt már megelőznék a maga egy személyében öt juhot tartó gazdát, pedig ez öt jószágának a kiteleltetésére sokkal többet költött, mint a két előbbi együtt. Ha azonban együtt teleltek, a költségek is magasabbak voltak.

Amikor mindenki elkészült a fejéssel, egyenként megméri kinékiné a tejmennyiségét.²

A következő napokban a pásztorok fejik a jószágokat, de az egyes gazdák juhainak tejét nem teszik külön, hanem egybe fejik és sajtot készítenek belőle. A közös gazdálkodás igazi nehézsége ekkor jelentkezik: melyik sajt kié legyen az elosztáskor? Ebben a kérdésben a mai gazdák egyszerűen a hagyományos szokásokra támaszkodnak, amelyeket már őseiktől lestek el. A szokások valójában a jogosultság zsinórmértékei és az itt használt váralji kifejezés: *rend* elsősorban ezeknek a szabályoknak az összességét jelenti.

A rend alapját képezi, hogy a bemérési tejhez viszonyítják a gazda egész nyári hasznát. Időbelileg azért változó, mert egyszer hamarabb végigfut az összes gazdákon, máskor pedig későbbben. Mindig az a gazda kerül bele a rendbe, akinek *egytejenre* jogosultsága alakul ki; ha mármost négykupán (egytejen) alóli gazdák kerülnek be nagyobb számban a rendbe, ez megrövidül, ha azon felüliek, meghosszabbodik. A gazdák sorrendjének elején az a gazda áll, akinek legtöbb volt a tejmennyisége, végére pedig a néhány decis gazda marad. Mint mondtuk, a négy kupás minden rendben egy sajtot kap, tehát ilyen alapon az alatta lévő kétkupás csak minden második rendben kaphat sajtot. Ezért ha a magasabb egységgel rendelkező gazdák kimaradnak, rövidül a rend, mert csak a négy kupán felüliek kapnak sajtot. Pl. a bács a gazdák bemérési tejmennyisége szerinti sorrendjében látja, hogy Cira Imrének egy egész teje van, az utána következő Fülöp Jánosnak pedig mindössze 3 fertály, akkor tudja, hogy ha Fülöp három rendben egymás után Cirával együtt kapott, akkor a negyedikben Fülöpöt egyszer ki kell hagynia, mert neki egy negyed tejjel kevesebbje van. Akinek pedig csak fél teje van, minden második forgásban egyszer kiesik, az egykupás ember pedig négy rend után kap egyben. Az egy tejen felüli gazdák viszont már egy renden belül is több fejésre, sajtra szereztek jogot. Az ötkupás gazda pl. minden negyedik rendben két fejést kap,

² A bemérési tej őrztartalmát különböző edények szerint határozzák meg. Amikor alább igyekszünk ezeket részletesen felsorolni, jelezzük, hogy a vár-alji nép a deciértékelésben még a tizenhatos váltószámot használja, amiből következik, hogy az alapértékül használt *kupa* az ő számításuk szerint 16 deci s hitelesített őrzmértékben kifejezve ez csak 12.5 deci. Felsorolásunkban előbb az őrzmérték nevét tüntetjük fel, majd zárójelben váralji értéküket, kupaértéküket és valóságos értéküket jegyezzük le: *decis* v. *porciós* (1 deci, $\frac{1}{10}$, 0.8); *fertályos* (4, $\frac{1}{4}$, 3.1); *félkupás* (8, $\frac{1}{2}$, 6.25); *kupás* (16, 1, 12.5); *féltejes* (32, 2, 25); *háromfertályos* (48, 3, 37); *egytejes* (64, 4, 5); *kétejes* (128, 8, 10).

hatkúpás pedig két rendenként fejhet kétszer egymásután. A kététejes gazda a váralji szokásjog kulcsa szerint minden renden belül másodszor is kaphat sajtot: két közvetlen egymás után haladó fejés az övé, pl. a reggeli és a déli. A háromtejes gazda igen ritka; kb. 30 juh kelene ahhoz, hogy beméréskor ennyi tej után lehessen sajtot igényelni. Ez a gazda azonban három egymástkövető fejést kapna. A beméréskor azért van szükség minden cseppnyi tejre, mert néha csak $\frac{3}{4}$ kupa dönti el, hogy valaki a rend melyik kategóriájába essék.

Beméréskor az is megtörténik, hogy valamelyik asszony már a juhok megfejése előtt néhány deci tejet hagy a fejőben; ezt a tejek arányosítása után abból állapítják meg, hogy sokkal több tejet mutat fel, mint amennyit természetes úton juhainak száma után kaphat. Ilyenkor nyilvánvalóvá válik a csalás és sor kerül a közösség büntetésére. Első fokozat az emberek megvető pletykázása jelentkezik büntetésként, hiszen kisebb csalást a jószágok tejelő mennyiségének bizonytalan volta miatt nem is lehet felismerni. Akinél azonban egyszer már csalást is tapasztaltak, ismételt esetben annál hamarabb megindul felette a falusi nyelv, a társadalom egyik legveszélyesebb büntetőszervének ítélkezése. Ez különösen azért szigorú, mert nem lehet megfellebbezni és nehéz elfelejtetni. A pletyka előítélete egyes gazdák felé fordítja az isztinásgazdák figyelmét beméréskor és ha csakugyan csalásra jönnek rá, nyilvános büntetésben részesítik a megtévedt embert. Nagyobb bűnnek számít a közöttük történő csalás, mintha más idegen falubelit csapnának be. De ha saját isztinájához tartozó gazdákat kisebbít meg, ismételt esetben a társaságból való kizárást vonja maga után. Első esetben, ha rajtacsípi, levonnak a tej, illetőleg a sajt mennyiségéből; a bemérés-kori levonás azt jelenti, hogy egész évben kevesebbet kap, mint rendes körülmények között neki jogosan járna. Néha két-háromszorosan is leszámítják a bemért tejből a kideríthetően hamisan bekerült mennyiséget; egy deci helyett általában levonnak néha félkupát is, ahogy a közösség nyomására az isztinásgazdák elrendelik. Ilyenkor bírói működést fejtenek ki. A legsúlyosabb büntetés a legelőkről, tehát az összes isztinák területéről való letiltás és a gazda örüljön, ha idővel nem kerül a faluból való kitiltásra is sor. Beszélik, hogy egy asszonyt többször csaláson kaptak és emiatt súlyosan megverték. Férfit ilyen bűnért hamar kizárnak, az asszonyt azonban több ízben is megfélemlítik.

Megesik, hogy több gazdánál is ugyanannyi tejet mérnek be s ekkor a sorrendet a szokásjog dönti el. A szokás azonban nem egységes minden isztinánál, mert az egyiknél a juhok száma az irányadó, másikon pedig az idősebb gazdákat engedik előre.

A bemérés sűrűn alakul úgy is, hogy nem fejnek egész kupákat, s a feljegyzés és az arányosítás jogi művelete nehézségekbe ütközik. Ha tehát valaki többet, vagy kevesebbet fejt, mint egy egész mennyiség, eszerint elad tejet, vagy kipótolja a hiányát. Az isztinásgazdák belátásától függ, hogy mennyiért lehet túladni a felesleges mennyiségen. A teljes kupára való kiegészítés céljából vásárolt tej sokkal drágább, mint a rendes piaci úton szerzett. Általában egy pengőért lehet kapni ilyenkor a tej decijét (1941!), de sokszor már az első ázalékból

visszatérül a kiadott összeg. Érdekes, hogy a porciós mennyiségek árát mindenkor az isztinásgazda szabja meg, a fél kupa fölötti adagét azonban már a tej tulajdonosa. A porcióval sohasem a kupához viszonyított értéke szerint kereskednek, hanem jóval magasabban. Például ha egy kupa tej bemérési árfolyama alacsony, esetleg csak tíz pengő, a porcióé attól függetlenül magas is lehet, egy vagy másfél pengő, pedig a porció a kupának tizenhatod része. Ha valamelyik gazdának mégis marad feleslege, egy cseberbe önti. Itt gyűl azután össze az olyan tej, amely kiesik a rendből s nem használják fel. Általában az összes árak a környékbeli nagyobb birtokok árfolyamához igazodnak.

V. Egy mezőségi falu juhtartásának különleges szabályaival ismerkedtünk meg; ezek azért jelentősek, mert a megszokáson és a nép igazságérzetén alapulnak. Leírásukat eddig teljesen a néprajz módszere alapján adtuk, de ha fent hangsúlyozni mertük, hogy szokásjogi renddel állunk szemben, szükségét érezzük annak is, hogy ezt az anyagot a jog módszerei és szemzőge alapján is megvizsgáljuk.

Más szerencsés falvak állandó közlegelőn, vagy évenként változó ugaron legeltetik jószágaikat. Váralján a tagosítás óta az ilyen közlegelő megszűnt, a lakosság között kiosztották. Az itteni juhtartás lényege tehát abból áll, hogy a gazdák jószágaikat a több apró földparcellából alkalmilag összetett pihenőföldekre hajtják. Hogyan keletkezik az ilyen legelő? Két-három gazda elhatározza, hogy közösen „isztináznak“. Egy-egy isztinásgazda pihenőföldje körül kisebb földtagokból összeszerkez kb. 20—40 holdnyit; némely gazda a váltógazdálkodás folytán szívesen adja oda a földje egy részét, mert a juhok az ilyen földet alaposan megtrágyázzák. Amikor mindnyájuknak a kezében van a legelőföld, közös területté teszik. Az így nyert legelőterület felett a bérbeadó gazdák felé mindnyájan egyetemlegesen felelősek, tehát haszonbérletársaságot alakítanak, amely az ügykezelést közösen bonyolítja le. Jogunk szintén előírja az egyetemlegességet az ilyen társaságoknál.³ A jogi események harmadik fázisában ugyanez a két-három gazda vállalkozik egy falutáj juhainak az ellátására. A juhok gazdákkal vállalkozási szerződést kötnek, kettős céllal: 1. a legelőre felhajtott juhokat (bemért juhok) azzal a gondossággal legeltetik, mintha a sajátjuk lenne és 2. a közösbe kerülő juhok tejhasznát az egyes gazdák között megosztják, tehát végrehajtják a gazdaktól erre megállapított szabályokat. A közös juhok gazdálkodás negyedik jogi mozzanata éppen a közös tejtermelés egyéni részesedési kulcsának a megállapítása, amit az isztinásgazdák tudomásulvéve, igazságosan végrehajtanak. A váralji szóhasználat ezt a hosszú folyamatot egyszerűen „isztinázás“-nak nevezi, de ez jogi szempontból voltaképpen négy emberi egyezségből áll és a gazdák minden esetben maguk között jogviszonyt létesítenek, jogot alkotnak. Az isztinázás jogi gerincét e négy megállapítás összesége alkotja; kezdődik egyszerű haszonbérlettel, ezek a bérlők társaságot hoznak létre, majd vállalkoznak a juhok legeltetésére

³ Formailag a juhok legeltetésre való befogadását alhaszonbérletnek is minősíthetnők, de jogunk szerint jószágok részére ilyen bérleti jogviszony nem állhat fenn (SZLADITS, Magyar Magánjog, IV. Kötelmi rész, 540. 1.).

és tejtermésüknek a gazdák szokásjoga szerint igazságosnak talált kulcsa alapján történő szétosztására.

A négy cselekmény tisztán jogászai szempontból nagyszerűen megoldja a közös legelő hiányát. Az isztinásgazdák közvetítése a földes- és a juhosgazdák között megteremti a kapcsolatot: a juhosgazdákkal való megállapodásuk a közös állattartáshoz szükséges harmadik tényezőt is létrehozza, a jószágok ügyeinek viteléhez szükséges szervezeti alapokat megveti. A juhtartás hasznai a tej és a trágya; ezeket arányosan megosztja az érdekelt gazdák között, a velük történt bérleti megállapodás szerint. A váralji gazdák a juhos állattartás főhasznának ma már inkább a trágyát tekintik, mint a tejet, a sajtot. Az isztinásgazdák szerepe ezek után tisztázott: közvetítők a föld és a jószág között, tehát vállalkozók. A vállalkozáshoz megfelelő tőke kell, hogy a haszonbérletet keresztülvihezzék, másfelől pedig azért, hogy a tejtermeléssel, elosztással kapcsolatos kiadásokat fedezhessék. A haszonbérleti társaság azonban magyar jog szerint nem jogi személy (517. E. H.), tehát a hitelezésére egyáltalában nincs biztosítva. Ilyen isztinázásra ezért csak egyénileg is tőkeképes nagygazdák vállalkozhatnak. A közös gazdálkodásnak társadalmi szempontból komoly hátránya, hogy a juhos trágyáját teljesen a nagygazdák szerzik meg földjük termőképességének fokozására. Ennek az az oka, hogy a váltógazdálkodás létesít olyan pihenő földeket, amelyeket a legeltetés részére fel lehet használni. Váltógazdálkodás pedig csak a nagyobb gazdaságokban létesíthető; az isztinásgazdák bérletébe kiscgazdák földje sohasem kerül, mert ezek minden évben kénytelenek ugyanazon a földön termelni. A faluból kikerülő trágya sohasem elegendő arra, hogy az állandóan művelés alatt álló földeket ellássa. Így aztán a váltógazdálkodást nem folytatható kiscgazdák, proletárok évről-évre holdanként kevesebbet termelnek földjeiken, mint a nagygazdák.

A váralji közösségi juhtartás jogi mérlege tudományos szempontból feltárja a szokásjognak azt az egyik funkcióját, hogy kitölti a tételes jog hiányait. A magyar jog figyelme mindeztől nem terjedt ki arra, hogy miként tudnak Erdélyben állatokat tartani azok a községek, amelyekben a tagosítás folyamán minden talpalatnyi földet meg gondolatlanul kiosztottak a gazdák között. A rugalmas szokásjog azonban megtermi az ilyen községek részére is az állattartás lehetőségét, bár azzal már nem törődik, hogy társadalmi szempontból igazságos eredményeket hoz-e létre, hiszen belső, közösségi erőviszonyok révén alakult ki. A máshol törvényen alapuló legelőtársulatok közös jószágtartása helyett a szokásjog hoz létre Váralján egy érdekes intézményt, amely négy jogi művelet kapcsolatában oldja meg a problémát.⁴

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ

⁴ Adatközlők: Borzási András (szül. 1891), Borzási Andrásné Ispán Erzsébet (1891), Makkodán Demeter (1912), Makkodán György (1923), Sallak István (1895), Sallak Istvánné Kovács Katalin (1900), Vas Anna (1923), Vas István (1889), Vas Istvánné Lőrinc Rózsa (1894), özv. Vas Mártonné Szabó Eszter (1907).